

УДК 930.2

doi: 10.15421/171788

Порівняльний метод в історичних науках та навчанні

Г.Г. Кривчик

*Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
ім. академіка В. Лазаряна, Дніпро, Україна*

У статті показано роль, можливості, правила використання порівняльного методу в історичних дослідженнях та викладанні історичних дисциплін у вищій школі. Стверджується, що порівняльний метод дає можливість глибше усвідомити сутність історичних явищ і процесів, адже об'єктивну оцінку з позицій історизму можна дати тільки в порівнянні з іншими як у просторі, так і в часі. Крім того, здійснюючи дослідження із застосуванням порівнянь, історик змушений виходити за межі певної вузької теми, він залучає ширший емпіричний матеріал і зрештою розширює свій науковий кругозір і творчий діапазон. Виступаючи в якості важливого дидактичного методу, порівняння забезпечує наочність викладання історії й сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, закріпленню раніше здобутих знань.

Ключові слова: діалектика; дидактика; дослідження; методологія; історичні принципи; співставлення

Comparative method in historical sciences and teaching

G. G. Krivchik

Dnipropetrovsk National University of Railway Transport Named after Academician V. Lazaryan, Dnipro, Ukraine

The comparative method plays an important role in historical cognition. Firstly, comparison gives the opportunity to understand better the essence of phenomena. Secondly, while comparing, a researcher goes beyond a narrow topic, uses additional empirical material and eventually expands his scientific outlook and creative range. The latter is one of the main indicators of the scholar's scientific qualification. Thirdly, the comparative method improves a dialectical view of phenomena and processes, since it is focused on examining them in contradictions and development.

Use of the comparative method requires a researcher to adhere to the basic historical methodological principles. At first, to operate not with the individual, selected and favorable facts, but with the whole set of different and sometimes contradictory facts, since even the most obvious facts, when taken out of the context, can give the wrong picture (the principle of consistency). At second, to avoid political, ideological, religious and other conjuncture and at the same time to take into account the subjective component of any historical works and written sources (the principle of objectivity). At third, to take into account a particular historical era, its laws, ethical norms and traditions (the principle of historicism) while analyzing facts, phenomena and the behavior of historical characters. At fourth, to take into account the specific historical conditions and circumstances, comparing phenomena and processes, not to make conclusions about their identity on the basis of external, accidental similarity. At fifth, to take for the comparison the facts, which are of the same dimension, if the comparison is carried out horizontally, and, on the contrary, to compare the similar phenomena, if the comparison is carried out vertically, i.e., in different time frames (the principle of comparability).

The special significance of the comparative method is because of the fact that it is not only a scientific, but also a didactic method. Teaching of historical disciplines in both secondary and higher schools allows:

- 1) the visualization, better memorization of educational material, which becomes even better in case of making a comparative table and especially with the participation of students (pupils) in the practical class;
- 2) the repetition of the studied material;
- 3) the reliance on previous knowledge;
- 4) the formation of the skills of scientific analysis, generalization, selection of typical and special knowledge by students (pupils);
- 5) the formation of dialectical thinking.

Keywords: dialectic; didactic; investigation; methodology; principle; comparison

Цитування даної статті: Кривчик Г.Г. Порівняльний метод в історичних науках та навчанні / Г.Г. Кривчик // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 6(146). – С. 73-80.

Citation of this article: Krivchik, G. G., 2017. Porivnyal'nyy metod u istorychnykh naukakh ta navchanni [Comparative method in historical sciences and teaching]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 6(146), 73-80. doi: 10.15421/171788 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 18.05.2017

Сравнительный метод в исторических науках и обучении

Г.Г. Кривчик

*Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта им. академика В. Лазаряна,
Днепр, Украина*

В статье показаны роль, возможности, правила использования сравнительного метода в исторических исследованиях и преподавании исторических дисциплин в высшей школе. Обосновывается, что историко-сравнительный метод позволяет глубже осознать сущность исторических явлений и процессов, поскольку объективную оценку с позиций историзма можно дать только в сравнении с им подобными в пространстве и времени. Кроме того, осуществляя исследование с использованием сравнений, историк вынужден выходить за пределы определенной узкой тематики, применять более широкий эмпирический материал. Как следствие, обогащаются научный кругозор и творческий диапазон ученого. Выступая в качестве важнейшего дидактического метода, сравнение обеспечивает наглядность изложения исторических событий и содействует лучшему усвоению учебного материала, закреплению полученных ранее знаний.

Ключевые слова: диалектика; дидактика; исследования; методология; исторические принципы; сопоставление

Постановка проблеми. За загальноприйнятим визначенням, порівняльний (компаративний) метод – це метод співставлення двох або більше об'єктів, виділення в них загального і відмінного з метою класифікації та типології. У низці наук існують спеціальні дисципліни, що базуються на порівнянні: порівняльне мовознавство, порівняльне літературознавство, порівняльне правознавство, порівняльна психологія, порівняльне релігієзнавство, порівняльне кримінальне право, порівняльна філософія, порівняльна політологія тощо. Однак в історичній науці такої дисципліни, як порівняльна історія не існує, незважаючи на те, що історична наука – це наука про закономірності суспільного розвитку в конкретних формах, просторовому та часовому вимірах, тобто розглядає явища, події та суспільні процеси в порівнянні з аналогічними об'єктами. І попри те, що в суспільному розвитку є певна ритміка, є очевидні аналогії і навіть повтори, на що в свій час вказував ще Екклезіаст: «Що було, те і буде; і що робилося, те і буде робитися і немає нічого нового під сонцем» [2, Еккл., 1,9]. Порівняльний метод в історичному дослідженні має особливе значення, є сутнісним. На відміну від багатьох інших методів, які не є обов'язковими, тобто можуть чи не можуть бути в арсеналі історика. Прогрес чи регрес, багато чи мало, гірше чи краще – як визначити масштаб і значення явищ чи процесів у суспільному розвитку без порівняння? Тому, по суті, без порівняння не обійдеться жодне наукове історичне дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Так звана компаративістика давно стала одним з провідних напрямів різних наук і, зокрема, політології, яка є найближчою родичкою історії. Вона репрезентована великою кількістю публікацій методологічного характеру. Серед їх зарубіжних і вітчизняних авторів: М. Доган і Д. Пеллассі [25], О. Долженков [5], В. Кобильник [8], М. Лічбах [24], Ю. Самбутян [13], Л. Сморгунов [16], А. Цукерман [22], Р. Чилкот [21] та ін.

Однак на відміну від політології, в історичних науках порівняльний метод досі не отримав належного йому статусу, розглядається як пересічний, тобто рівний серед рівних. У роботах з методології історії, що були написані в радянські часи, зокрема в творах М. А. Барга [1], І.Я. Біска [3], В.Ф. Коломійцева [14], А.В. Санцевича [14] та ін. йому відводиться несправедливо мале місце. Так, у фундаментальній

монографії знаного радянського вченого, академіка І.Д. Ковальченка «Методологія історичного дослідження» [9], яку можна вважати класикою жанру, серед близько п'ятисот сторінок тексту власне порівняльному методу відведено лише три сторінки, тобто мало навіть з формальної точки зору. У науковій періодиці використанню порівняльного методу в історичних науках, здається, спеціально присвячена лише одна стаття, та й та датується 1966-м роком і написана не істориком, а політологом, д.ф.н. – Е.С. Маркаряном [11]. Щодо пострадянського періоду, то якщо не брати до уваги обов'язкові методологічні частини дисертаційних досліджень, можна констатувати певне падіння інтересу істориків до вивчення питань методології, зокрема можливостей порівняльного методу як у наукових дослідженнях, так і у викладанні історичних дисциплін. Мета даної розвідки полягає в актуалізації даного питання, а також у визначенні ролі, особливостей і правил щодо застосування порівняльного методу в науковій та педагогічній роботі історика.

Виклад основного матеріалу. Порівняльний метод в історичних науках активно застосовується з тих часів, коли такого поняття навіть не існувало. Уже один із засновників російської історичної науки Василь Татищев у книзі «От скифов до славян. История Российская во всей ее полноте» показав відмінності між різними стародавніми народами: гетами й готами, печенігами, половцями й торками, аланами, роксоланами, болгарами й хозарами та ін. У XIX розділі, який називається «Відмінності між скіфами й сарматами», він писав, що всі стародавні письменники називали «дивовижні» народи скіфами, і більше того, в ту назву включали три зовсім різні народи, такі, як слов'яни, сармати й найсправжніші скіфи, або татари і турки [19, с.284]. Виходячи з фактичних даних, що мала у своєму розпорядженні тогочасна наука, історик подав чудовий приклад лаконічного й яскравого порівняння способу суспільного буття стародавніх народів.

Інший знаний російський історик, М.М. Карамзін у своїй «Истории Государства Российского» вміло використовував порівняння, даючи влучні характеристики першим київським правителям. Наприклад, таке: «Предание нарекло Ольгу Хитрою, Церковь Святою, История Мудрою. Отомстив Древланам,

она умела соблюсти тишину в стране своей и мир с чуждыми до совершенного возраста Святославова; с деятельностью великого мужа учреждала порядок в Государстве обширном и новом; не писала законов, но давала уставы, самые простые и самые нужнейшие для людей в юности гражданских обществ. Великие Князья до времени Ольги воевали: она правила Государством» [6, с. 107].

Порівняння можна робити як по вертикалі (у часі), так і по горизонталі (у просторі). Особливо широко застосовував обидва види порівнянь видатний російський історик С.М. Соловйов. У своєму 8-томному творі з історії Росії він порівнював періоди Київської Русі та Московської держави: «Русь древняя, Киевская, жила обычаям: по старому обычаю великое княжение принадлежало старшему в роде; Русь новая, Северная, пошла против этого обычая; обычаем потерял силу, но до закона о престолонаследии юное государство еще не доросло; вся власть собралась в руках единовластителей, и вот Иоанн III объявил: «Разве я не волен в своем внуке и в своих детях? Кому хочу, тому и даю княжество» (порівняння по вертикалі). Однак одночасно Соловйов, значну частину твору присвятив порівнянню становища в Росії та Великому князівстві Литовському, до складу якого входили майбутня Україна: «В то время, как русская церковь на востоке, в Московском государстве, распространялась вместе с распространением пределов этого государства, на западе, в литовско-русских областях, происходило явление противное: здесь русская церковь вместо приобретения новых членов теряла старых, сначала вследствие распространения протестантских учений, потом вследствие католического противодействия, главными двигателями которого были иезуиты» (порівняння по горизонталі) [17, кн. IV, с. 101].

Порівняльний метод, якщо його застосовувати правильно, відіграє велику роль в історичному пізнанні. По-перше, тільки цей метод дозволяє встановити масштаб і значення тієї чи іншої події, її справжнє місце в ланцюзі та ієрархії історичних подій. По-друге, порівняння дає можливість глибше усвідомити сутність явищ. Так, відомий італійський історик Дж. Боффа, порівнюючи процеси скорочення сільського населення в СРСР і розвинутих країнах Заходу дійшов висновку, що вони мали діаметрально протилежний характер: у СРСР село залишали найбільш працездатні люди, на Заході – невдахи, що не знаходили собі місця у формуванні фермерської системи господарства [4, с. 111]. По-третє, здійснюючи порівняння, дослідник виходить за межі вузької теми, залучає додатковий емпіричний матеріал і зрештою розширює свій науковий кругозір, творчий діапазон. Останній же є одним з головних показників наукової кваліфікації вченого. Показовою в цьому плані є дванадцятитомна праця видатного британського історика Арнольда Тойнбі «Дослідження історії», в якій, за словами редактора скороченого англійського видання Д. Сомервелла, послідовно і логічно здійснено мотивований опис природи та структури історичного досвіду людського роду, причому теоретичні схеми проілюстровано і обґрунтовано на кожному

етапі різноманітними прикладами, взятими з усіх періодів давнини та сучасної людської історії» [20, с. 9]. По-четверте, порівняльний метод сприяє діалектичному погляду на явища й процеси, оскільки націлений на розгляд їх у протиріччях і у розвитку. Порівняльний метод взаємодіє з діалектичним методом. Адже протиріччя не можна розкрити інакше, ніж через порівняння. Ефективне використання порівняльного методу, на моє переконання, не можна зробити без розуміння гегелівського закону скасування скасування, за яким, зокрема, кожний етап суспільного розвитку є запереченням того, що віджило себе зі збереженням всього позитивного, здатного розвиватися, щоб згодом, на новому вітку розвитку повернутися до низки скасованих властивостей у їх більш досконалому вигляді. Тож виявлення спільного й окремого, позитивного й негативного, живого й мертвого на різних вітках спіралі суспільного розвитку відкриває широкі можливості використання порівняльного методу. Без діалектики порівняльний метод схожий з методом сліпого, який блукає на незнайомій місцевості в пошуках потрібної стежини.

Використання порівняльного методу вимагає від дослідника дотримуватися основних історичних методологічних принципів. По-перше, оперувати не поодинокими, підібраними, вигідними фактами, а всією сукупністю різноманітних і іноді суперечливих фактів, адже навіть найбільш очевидні факти, вихоплені з контексту подій, можуть дати хибну картину (принцип системності). По-друге, уникати політичної, ідеологічної, релігійно-конфесійної та іншої кон'юнктури і водночас враховувати суб'єктивну складову будь-яких історичних творів і письмових джерел (принцип об'єктивності). Адже якщо би чесним і принциповим не був історик, все одно в його творах відбиватимуться політичні, національні, ідеологічні релігійні, партійні та інші уподобання та особливості. Що це саме так, достатньо порівняти, як трактують ті чи інші історичні події вітчизняні історики нині й тоді, коли служили КПРС, будучи членами цієї організації. По-третє, аналізуючи факти, явища, поведінку історичних персонажів, брати до уваги конкретну історичну епоху, її закони, етичні норми, традиції; як відзначав М. Карамзін, оцінюючи діяльність кн. Ольги: «...мы должны судить о Героях Истории по обычаям и нравам их времени» [6, с. 100.] (принцип історизму). По-четверте, при порівнянні явищ і процесів враховувати конкретні історичні умови й обставини, не робити висновків про їх ідентичність на основі зовнішньої випадкової схожості. Як це, наприклад, сталося у відомій ленінській трактовці декабристського повстання, згідно з якою антимонархічний заколот купки аристократів, яким обманом вдалося вивести на майдан декілька тисяч солдатів, уподібнювався революційному рухові останньої третини XIX – початку XX століття. Ще більш абсурдним виглядає тлумачення деякими сучасними вітчизняними істориками-аматорами розорення Києва в 1169 р. володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським як прояв російсько-української війни XII ст. Про подібні помилки слушно попереджав В.О. Ключевський, який, до речі, був великим май-

стром історичних аналогій і порівнянь: «Замечая где-либо бледные следы известного исторического факта или процесса, ищут, где бы этот факт или процесс обнаруживался явственнее и полнее, и, нашедши такой очевидный факт или процесс, черты его подставляют под те бледные следы» [7, с.76 -77]. По-п'яте, для порівнювання брати факти, що знаходяться в одному часовому вимірі, якщо порівняння здійснюється по горизонталі й, навпаки, слід порівнювати однотипні явища, якщо порівняння здійснюється по вертикалі, тобто в різних часових межах (принцип порівняльності), інакше виходить «на городі бузина, а в Києві дядько», як це зробив, наприклад, Віктор Суворов (Резун) у книзі «День М», у якій на підтвердження своєї тези про розв'язання Другої світової війни Радянським Союзом, а не Німеччиною, наводяться дані про те, що Німеччина вступала в Другу світову війну маючи лише 6 танкових дивізій, а СРСР мав напередодні війни з Німеччиною 61 дивізію, а тому, мовляв, саме СРСР планував першим напасти на Німеччину [18,с.56]. Не беручи до уваги недостовірність наведених даних, відмітимо їх різночасовий характер, а саме очевидну некоректність порівняння кількості танків у Гітлера в 1939 р. і у Сталіна навесні 1941 р., що є порушенням принципу порівняльності.

Отже, у певному сенсі історичні принципи виступають як різні грані ідеалу, до якого слід прагнути істориків, а відтак і в якості критеріїв оцінювання ефективності, доцільності, правильності, коректності використання порівняльного методу. Водночас виявленні в процесі порівняння аналогії не є доказом. Вони лише знаряддя дослідника. Або, якщо їх розглядати в динаміці, – маяки, що визначають курс до істинного знання. Особливість порівняльного методу полягає в тому, що він потребує використання інших загальнонаукових і спеціально-історичних методів, які виступають по відношенню до нього як необхідні допоміжні інструменти наукового історичного дослідження. Зокрема, при порівнянні за необхідністю застосовуються такі загальнонаукові методи, як аналіз і синтез, індукція та дедукція, статистичний, математичний, описовий тощо.

Натомість існують особливо тісні, так би мовити, родинні зв'язки між порівняльним методом та іншими історико-науковими методами, передусім з типо-

логічним і проблемно-хронологічним методами, які також передбачають здійснення таких операцій, як: а) співставлення історичних явищ і подій у просторі і часі; б) вивчення послідовності історичних явищ і подій у часі; в) описання та класифікація історичних подій і явищ. Тільки з різною метою й послідовністю, типологічний: в,а,б; проблемно-хронологічний: в,б,а. Отже, на практиці в історичному дослідженні на основі різних методологічних принципів відбувається використання комплексу різних методів. Але, гадаю, провідним у цьому комплексі є порівняльний метод.

Особлива значущість порівняльного методу обумовлена й тим, що він виступає не тільки як науковий, але й як дидактичний метод, який забезпечує при викладанні історичних дисциплін як в середній, так і вищій школі: 1) наочність, краще запам'ятовування навчального матеріалу, яке посилюється у разі складання порівняльної таблиці, іособливо за участі самих студентів (учнів) на практичному занятті; 2) повторення пройденого матеріалу; 3) опір на попередні знання; 4) формування у студентів (учнів) навичок наукового аналізу, узагальнення, виділення типового й особливого; 5) формування діалектичного мислення.

Важко назвати тему й питання, при роз'ясненні яких не будуть корисними порівняння, наприклад: Київської Русі із західноєвропейськими державами; воєнно-політичної діяльності перших руських князів, з одного боку, і державотворчої діяльності Володимира Великого і Ярослава Мудрого; становища українських земель у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, козацьку демократію на початку Національно-демократичної революції середини XVII ст. і монархічні ознаки держави Б. Хмельницького напередодні і після Переяславської Ради тощо.

Цілком корисним можна вважати порівняння становища українських земель у складі двох імперій у I половині XIX ст., використовуючи при цьому й інший дидактичний метод – пояснювально-ілюстративний (за класифікацію О.М. Смолкіна [15]). Можна при цьому викласти матеріал у вигляді, наприклад, наступної таблиці:

Використання порівняльного методу може зна-

Табл. 1 Україна в I половині XIX ст.

	Австрійська Україна	Російська Україна
Адміністративно-територіальний поділ	Королівство Галіції та Лодомерії: 19 дистриктів, 12 з яких – українські, один з них – Буковина; Закарпаття входило до Братиславського (Словацького) намісництва Угорського королівства	9 губерній: Київська, Полтавська, Чернігівська, Катеринославська, Харківська (Слобідська), Херсонська (Миколаївська), Волинська, Подільська, Таврійська. Тодішні губернії були більшими, ніж сьогоденні українські області
Кількість населення на початок XIX ст. Більша частина населення	3,5 млн. Селяни-кріпаки, за національністю українці (русини)	8,2 млн. Селяни-кріпаки, за національністю українці (малороси), росіяни (великороси)
Правлячий клас	Шляхта, за національністю - поляки, німці (австрійці) та ін.	Дворянство, за національністю - українці, росіяни, поляки та ін.

Міське населення	Поляки, німці, євреї та ін. Українців серед міщан було мало. Зокрема, у Львові менше 1/10 частини.	Українці, росіяни та ін.
Буржуазія	Поляки, німці, євреї та ін.	Українці, росіяни та ін.
Промисловий переворот: 1) зростання промислового виробництва; 2) перехід від ручного (мануфактурного) виробництва до машинного (фабрично-заводського); 3) формування класів буржуазії й найманих робітників.	Розпочався в 1840-х рр., відбувався повільно, оскільки австрійська влада прагнула штучно загальмувати його через побоювання буржуазної революції.	Розпочався в 1820-х рр., відбувався швидше, оскільки російська влада вважала Україну власною територією, прагнула підняти тут економіку. Якщо в 1825 р. в Україні було 650 промислових підприємств, то в 1860 – 2300 рр.
Розклад феодальних відносин: 1) падіння продуктивності праці кріпаків; 2) витиснення кріпацької праці найманою, більш ефективною; 3) перетворення поміщиків у паразитарний, зайвий клас.	Кріпацтво скасовано у 1848 р., без наділення селян землею. Через це почалася масова еміграція в Америку, коли загинули тисячі людей.	В умовах кріпосного ладу виникають підприємства, де використовувалася наймана праця, натомість число поміщицьких підприємств скорочується. Якщо в 1825 р. поміщицькі підприємства становили 54%, то в 1860 р. – лише 6%. Проте більшість промислових робітників були власністю поміщиків. З'являється нова буржуазія, серед якої купці селянського й козацького походження. Терещенки, Харитоненки – з державних селян, Симиренки, Яхненки – з кріпаків. Останні, які викупилися на волю, стали родичами, створили не тільки торговельні підприємства, але й машинобудівні заводи, побудували перші пароплави на Дніпрі. Кріпацтво скасовано в 1861 р.

чно полегшити роз'яснення складних тем новітньої історії України. Велика насиченість цієї епохи різноманітними подіями, складність політичних і економічних процесів, різка зміна парадигм суспільного розвитку, необхідність теоретичного осмислення

останнього, – все це обумовлює доцільність застосування порівнянь, зокрема у вигляді складання таблиць, що забезпечують наочність. Наприклад:

У цілях активізації пізнавальної діяльності студентів рекомендуємо провести практичне заняття, на

Табл. 2. УРСР (30-ті – 80-ті рр. XX ст.) та Україна (1991 – 2013 рр.)

2.1. Політичні системи

УРСР	Україна
Радянська республіка, влада Рад (насправді – влада КПРС, компартійної номенклатури)	Змішана республіка: парламентсько-президентська / президентсько-парламентська
Однопартійна система	Багатопартійність
Недемократична система виборів (у виборчому бюлетені – один кандидат «від блоку комуністів і безпартійних»)	Демократична система виборів (необмежена кількість кандидатів та партій)
Тоталітарний / бюрократичний режим.	Ліберальний режим
Комуністична ідеологія	Ідеологічний плюралізм

2.2. Економічні відносини

УРСР	Україна
Взаємозалежність, кооперація економік УРСР та інших республік в єдиному народногосподарському комплексі СРСР	Самодостатність національної економіки при орієнтації на європейський ринок
Командно-адміністративна економіка	Економіка базується на приватному інтересі
Планове господарство (п'ятирічні плани)	Ринок, що регулює виробництво

Державна власність на засоби виробництва (колгоспно-кооперативна, по суті державна власність)	Основна форма власності – приватна
Соціальний принцип оплати праці	ЛІБЕРАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ОПЛАТИ ПРАЦІ

2.3. Зовнішні відносини

УРСР	Україна
Україна не була суб'єктом міжнародної політики. Суб'єкт – СРСР.	Україна – суб'єкт міжнародних відносин Задачі: 1. Участь у світових міжнародних організаціях (ООН, СОТ та ін.) 2. Європейська інтеграція (вступ в ЄС, Раду Європи та ін.); 3. Євроатлантична інтеграція (вступ у НАТО, ОБСЄ та ін.); 4. Збереження добросусідських відносин та взаємовідносин з іншими країнами; 5. Розвиток взаємовигідних економічних, торговельних, культурних відносин з усіма країнами світу.

якому викладач заповнює тільки ліву частину таблиці, а праву запропонує заповнити студентам. Інакше кажучи, одночасно з порівняльним методом застосувати евристичний (частково-пошуковий) дидактичний метод, який передбачає організацію активного пошуку розв'язання висунутих у навчання пізнавальних завдань. Згодом, після відповідних пояснень і за умов достатньо високого рівня підготовки студентів, можна ускладнити завдання, запропонувавши їм домашнє завдання – скласти самостійно таблицю порівняння політичного та економічного розвитку в державі в період до 2014 р. і після Революції гідності. Тобто застосувати дослідницький метод, за яким після необхідного інструктажу студенти самостійно здійснюватимуть аналіз певного матеріалу, вивчатимуть літературу й джерела, робитимуть інші дії наукового характеру, що, поза сумнівом, значно підвищить ефективність вивчення матеріалу й одночасно формуватиме у студентів дослідницькі навички. У такий спосіб навчальна робота безпосередньо переростатиме в наукове досліджен-

ня. Наука – дидактика – наука. Коло замкнулося.

Висновки. За умов застосування порівняльного методу вкупі з іншими науковими і дидактичними методами, а також додержання базових історичних принципів, цей метод є дуже продуктивним як у науково-дослідницькій, так і викладацькій роботі. Крім того, він сприяє синтезу науки і навчання.

З огляду на це порівняльний метод застосовувався й застосовується багатьма істориками. Однак, на відміну, скажімо, від політології, в історичних науках порівняльний метод знаходиться лише на одному щаблі з іншими спеціальними методами, що не відповідає його потенціалу. Тобто в сучасній методології історії порівняльний метод залишається недооціненим.

Відтак порівняльний метод потребує не тільки популяризації, але й подальшого вивчення всіх його можливостей і правил. Найбільш актуальним уявляється глибоке вивчення взаємозв'язку порівняльного методу з іншими загальнонауковими і спеціальними методами історичного дослідження, що в даній публікації розглянуто побіжно.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Барг М.А. Категории и методы исторической науки [Текст] / М.А. Барг. – М.: Наука, 1984. – 344 с.
2. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета.
3. Биск И.Я. Методология истории: курс лекций [Текст] / И.Я. Биск. – Иваново: ИГУ, 2007. – 236 с.
4. Боффа Дж. От СССР к России: История неоконченного кризиса. 1964 – 1994 [Текст] / Дж. Боффа. Перевод с итал. – М.: Межд. отн., 1996. – 320 с.
5. Долженков О.О. Порівняльний метод як метод політичних досліджень // Освіта регіону. – 2013. – 213. – № 1 [Електронний ресурс] / О.О. Долженков // Режим доступу: Social-science.com.ua/article/983.
6. Карамзин Н. М. История Государства Российского. Репринт. воспроизведение издания пятого, 1842 1844 гг., выпущенного в трех книгах [Текст] / Н.М. Карамзин. – М.: Книга, 1988. – Кн. 1. – Т. 1. – 155 с.
7. Ключевский В.О. Методология русской истории. 1884/85 академический год // Соч. в 9-ти т. – Т. VI (Специальные курсы) [Текст] / Под ред. В.Л. Янина. – М.: Мысль, 1989. – С.5 – 93.
8. Кобильник В.В. Порівняльний метод як основа політологічного дослідження [Текст] / В.В. Кобильник // Політологічні студії. – 2011. – Вип.2. – С. 54 – 65.
9. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования [Текст] / И.Д. Ковальченко; Отделение историко-филологических наук. 2-е изд. доп. – М.: Наука, 2003. – 486 с.
10. Коломийцев В.Ф. Методология истории (от источника к исследованию) [Текст] / В.Ф. Коломийцев. – М.: РОССПЭН, 2001. – 191 с.

11. Маркарян Э.С. Об основных принципах сравнительного изучения истории [Текст] / Э.С. Маркарян // Вопросы истории. – 1966. – №7. – С.18 – 31.
12. Могильницкий Б.Г. Введение в методологию истории [Текст] / Б.Г. Могильницкий. – М.: Высшая школа, 1989. – 175 с.
13. Самбутян Ю.Г. Сравнительная политология как направление современной науки о политике [Текст] / Ю.Г. Самбутян // Вестник Российского университета дружбы народов. Сер. «Политология». – 2004. – №1 (5). – С.55 – 56.
14. Санцевич А. В. Методика исторического исследования [Текст] / А.В. Санцевич; АН УССР, Институт истории. – 2-е изд., перераб., доп. – К.: Наук. думка, 1990. – 210 с.
15. Смолкин А.М. Методы активного обучения [Текст] / А.М. Смолкин. – М.: Высшая школа, 1991. – 176 с.
16. Сморгунув Л.В. Современная сравнительная политология [Текст] / Л.В. Сморгунув. – Российская политическая энциклопедия, 2002. – 472 с.
17. Соловьев С.М. Соч. в 18 кн. Кн. IV. История России с древнейших времен. Т. 7 – 8 [Текст] / Отв.ред. И.Д. Ковальченко, С.С. Дмитриев. – М.: Мысль, 1989. – 752 с.
18. Суворов В. День «М». Когда началась Вторая мировая война (Ледокол – 2). [Электронный ресурс] / В. Суворов // Режим доступа: book-online.com.ua/read.php
19. Татищев В.Н. От скифов до славян. История Российская во всей ее полноте [Текст] / Василий Татищев. – М.: Эксмо; Алгоритм, 2011. – 544 с.
20. Тойнбі А. Дослідження історії: у 2-х т. – Т.1 [Текст] / Арнольд Тойнбі; пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1995. – 614 с.
21. Чилкот Р.Х. Теории сравнительной политологии: в поисках парадигмы [Текст] / Р.Х. Чилкот; пер. с англ. В. Галкина. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 559 с.
22. Comparative Political Science (SAGE Library of Political Science) [Текст] by Alan S. Zuckerman (Editor). Hardcover – August 11, 2008. Volume 1 – 4. – 1664 p.
23. Comparative Politics Today. A world view [Текст] / General editor: Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell, Jr. Stanford University / University of Rochester. Third edition – 1984. – Little Brown and Company, Boston – Toronto. – 742 p.
24. Comparative Politics Rationality, Culture, and Structure [Текст]. 2nd. Edition (Cambridge Studies in Comparative Politics) May 14, 2009 [Reprinted 2011 (twice), 2012 (twice)]. Edited by Mark Irving Lichbach, Alan S. Zuckerman. Cambridge University Press. – 365 p.
25. Dogan, M. How to Compare Nations. Strategies in Comparative Politics. Edition 2nd [Текст] / Mattei Dogan, Dominjue Pellassy. – Chatham House Publishers, 1990. – 224 p.

REFERENCES:

1. Barg, M.A., 1984. Kategorii i metody istoricheskoy nauki [Categories and methods of historical science]. Nauka, Moscow, 344 (in Russian).
2. Bibliya. Knigi svyashchennogo pisanija Vethogo i Novogo Zaveta [Bible. Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments].
3. Bisk, I. Ya., 2007. Metodologiya istorii: kurs lekcij [Methodology of history: a course of lectures]. IGU, Ivanovo, 236 (in Russian).
4. Boffa, Dzh., 1996. Ot SSSR k Rossii: Istoriya neokonchennogo krizisa. 1964 – 1994 [From the USSR to Russia: The history of the unfinished crisis. 1964 - 1994]. Mezhd. otn., Moscow, 320 (in Russian).
5. Dolzhenkov, O.O., 2013. Porivnyal'nyy metod yak metod politologichnyh doslidzhen' [Comparative method as a method of political research] [Elektr. resurs]. Access mode: social-science.com.ua/article/983 (in Ukrainian).
6. Karamzin, N. M., 1888. Istoriya Gosudarstva Rossijskogo [History of State Russian]. Reprint.vosproizvedenie izdaniya pyatogo, 1842 - 1844 gg., vypushchennogo v trekh knigah. Kn. 1. – T.1. Kniga, Moscow, 155 (in Russian).
7. Klyuchevskij, V.O., 1989. Metodologiya russkoj istorii [Methodology of Russian History]. 1884/85 akademicheskij god. 5 - 93 // Soch. v 9-ti t. – T. VI (Special'nye kursy) / Podred. V.L. Yanina. Mysl', Moscow (in Russian).
8. Kobyl'nik, V.V., 2011. Porivnyal'nij metod kak osnova politologichnogo doslidzhennya [Comparative method as the basis of political research] // Politologichni studii. 2.54 – 65 (in Ukrainian).
9. Koval'chenko, I.D., 2003. Metody istoricheskogo issledovaniya [Methods of historical research] / Otdelenie istoriko-filologicheskikh nauk. 2-e izd, dop. 486. Nauka, Moscow (in Russian).
10. Kolomijcev, V.F., 2001. Metodologiya istorii (ot istochnika k issledovaniyu) [Methodology of history (from source to investigation)]. ROSSPEN, Moscow, 191 (in Russian).
11. Markaryan, E.S., 1966. Ob osnovnyh principah sravnitel'nogo izucheniya istorii [On the basic principles of comparative study of history]. 7. 18 - 31 // Voprosy istorii, Moscow (in Russian).
12. Mogil'nickij, B.G., 1989. Vvedenie v metodologiyu istorii [Introduction to the methodology of history]. Vysshaya shkola, Moscow, 175 (in Russian).
13. Sambutyan, Yu. G., 2004. Sravnitel'naya politologiya kak napravlenie sovremennoy nauki [Comparative political science as a direction of modern science of politics] 1. (5). Vestnik Rossiskogo universiteta druzhbi narodov, Seriya «Politologiya». Moscow, 55-56 (in Russian).
14. Sancevich, A. V., 1990. Metodika istoricheskogo issledovaniya [Methods of historical research] / A.V. Sancevich; ANUSSR, Institut istorii. – 2-e izd., pererab., dop. Nauk. dumka, Kyiv, 210 (in Ukrainian).
15. Smolkin, A.M., 1991. Metody aktivnogo obucheniya [Methods of active learning] / A.M. Smolkin. Vysshaya shkola, Moscow, 176 (in Russian).
16. Smorgunov, L.V., 2002. Sovremennaja sravnitel'naja politologiya [Contemporary Comparative Politics]. Ros. polit. enciklopedija, Moscow, 472 (in Russian).
17. Solov'ev, S.M., 1989. Soch. V 18 kn. Kn. IV. Istoriya Rossii s drevnejshih времен [History of Russia since ancient times]. T. 7 – 8 / Отв. ред. И.Д. Ковальченко, С.С. Дмитриев. Мysl', Moscow, 752 (in Russian).
18. Suvorov, V., 1984. Den' «M». Kogda nachalas' Vtoraya mirovaya vojna (Ledokol – 2) [Day «M». When the Second World War began (Icebreaker – 2)]. Access mode: book-online.com.ua/read.php
19. Tatischev, V.N., 2011. Otskifov do slavyan. Istoriya Rossijskaya vo vsej ee polnote [From the Scythians to the Slavs. History Russian in its entirety]. Eksmo; Algoritm, Moscow, 544 (in Russian).
20. Toynbee, A.J., 1995. Doslidzhennya istorii [History research]: u 2-h t. – T. 1 / Per. z ang. V. Shovkuna. Osnovi, Kyiv, 614 (in Ukrainian).
21. Chilkote, R.H., 2001. Teorii sravnitel'noy politologii. V poiskah paradigmy [Theories of comparative politics. The Search for Paradigm Reconsidered]: per. s ang. V. Galkina. INFRA-M, Moscow, 559 (in Russian).

22. Comparative Political Science (SAGE Library of Political Science) by Alan S. Zuckerman (Editor). Hardcover – August 11, 2008. 1 – 4, 1664 (in English).
23. Comparative Politics Today. A world view. 1984. General editor: Gabriel A. Almond, G. Bingham Powel, Jr. Stanford University / University of Rochester. Third edition. Little Brown and Company, Boston – Toronto. 742 (in English).
24. Comparative Politics Rationality, Culture, and Structure. Edited by Mark Irving Lichach, Alan S. Zuckerman. Edition 2nd.. May 14, 2009. Cambridge University Press. 365 (in English).
25. Dogan, M., Pellassy, D., 1990. How to Compare Nations. Strategies in Comparative Politics. Edition 2nd. Chatham House Publishers. 224 (in English).

Кривчик Геннадій Георгійович – доктор історичних наук, професор
Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту ім. академіка
В. Лазаряна
Адреса: 49000, Дніпро, вул. Лазаряна, 2
Email: gena.crivchik@ukr.net

Krivchik Gennadij G. – doctor of historical sciences, Full Prof.
Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan
Address: 2, Lazaryana str., Dnipro, 49000, Ukraine
Email: gena.crivchik@ukr.net